

Населення західноукраїнських земель в геополітичних та етносоціальних вимірах у 1920-х – 1930-х роках

Аналізується становище населення західноукраїнських земель у міжвоєнний період.

Ключеві слова: населення, західноукраїнські землі, полонізація, румунізація, асиміляція, національна самосвідомість.

Сучасні процеси утвердження державності України і національного відродження об'єктивно диктують необхідність урахування особливостей минулого розвитку регіонів, усебічного аналізу взаємодії історичних, політичних, соціально-економічних, територіальних, демографічних, етнонаціональних та інших процесів, що відбувалися на їхніх теренах. Під цим кутом зору дослідження, соціально-політичних процесів на західноукраїнських землях у 1920-х – 1930-х роках є дуже важливим, насамперед, з погляду завдань українознавчих досліджень, покликаних відтворити цілісну об'єктивну картину історії минулого нашого народу. Дослідженню становища населення західноукраїнських земель в контексті суспільно-політичних процесів у міжвоєнний період присвячена значна кількість здебільшого історичної літератури [7;8;10;11]. Однак характерної особливістю української та зарубіжної історіографії суспільно-політичних процесів регіону є галузевий принцип дослідження, коли аспекти проблеми порушувалися окремо істориками, філологами, економістами поза їх взаємозв'язком і значенням для української науки і культури.

У міжвоєнний період українські землі залишалися роз'єднаними. Вони входили до складу чотирьох держав – СРСР, Польщі, Румунії, Чехословаччини, що мали не однаковий соціально-політичний устрій і дотримувались різних моделей панування на підвладних їм територіях. Кожна з цих держав прагнула втримати українські території і по можливості приєднати нові.

Незважаючи на різний підхід кожної з цих держав до «вирішення» українського питання спільним для них було зверхнє ставлення до українства, намагання будь-що перешкоди створенню незалежної соборної України.

Із загальної площі 146 тис. км² території західноукраїнських земель, які внаслідок Версальської системи договорів перейшли до іноземних держав, їх основну частину – 125,7 тис. км² загарбала Польща. На підставі рішення Ради послів країн Антанти (березень 1923 р.) Польща анексувала землі Східної Галичини і Західної Волині, територія яких становила третину всієї площі тогочасної Польської держави.

На цій території були створені Волинське, Львівське, Станіславське і Тернопільське воєводства, з відповідними поділами на повіти і гміни. За неповними даними в другій половині 1930-х рр. проживало 8,9 млн. населення, в тому числі 5,6 млн. українців.

Інкorporація Польщею більшості частини західноукраїнських земель призвела до відповідних етнополітичних змін у статусі населення регіону, а саме – поляки у Східній Галичині та Західній Волині долучилися до титульної нації Другої Речі Посполитої. Натомість українці, які становили основну масу населення і проживали на своїй етнічній землі перетворювалися на національну меншину. Якщо поляки розглядали рішення Ради послів країн Антанти про передачу Східної Галичини та Західної Волині до складу Польщі як «акт історичної справедливості», то українське населення вбачало в ньому виправдання окупації краю, а дискримінаційну політику польської влади оцінювало як спробу полонізації українців і ліквідації тих політичних, національних, соціальних і релігійних прав, які існували ще з часів Австро-Угорщини.

Разом з тим, як відмічає О. Калакура, більшість польських дослідників і нині гло-рифікують політику Другої Речі Посполитої, наголошуючи на створенні сприятливих умов для розвитку української громади та її мирного співіснування з польським суспіль-ством [4, с.260–261]. При цьому замовчується, що супереч міжнародним зобов'язанням польська влада не тільки не забезпечила автономію українського населення, повноту його суспільно–політичних, економічних, культурно–духовних прав, але й вдалася до протиправних методів їх денационалізації, позбавлення елементарних умов для національно–культурного життя. Частина польських дослідників дотепер перебуває в полоні стереотипів на кшталт «Східна Малопольща», «польські землі», «східні креси», що мають геополітичний підтекст.

Як пріоритетне завдання польської держави розглядалась інтеграція західноукраїнських земель, що мала охопити всі сфери суспільно–політичного, господарського, культурного та духовного життя, сприяти асиміляції українського населення. Така інтегрально–полонізаційна політика влади була визначальною протягом усього між-воєнного періоду. Польський уряд поділив країну на дві господарські частини: Польщу «А», до якої входили корінні польські землі, та Польщу «Б», до якої входили анексовані переважно українські та білоруські землі. Дешевими кредитами та державними замовленнями стимулювався промисловий розвиток корінної території, а на українських землях кредитування промислових підприємств різко обмежувалося. Польська фінансова система фактично стала зняряддям економічного поневолення українських земель. Загальна тенденція економічного занепаду Західної України і перетворення її в аграрно–сировинний придаток центральних воеводств Польщі підтверджується тим, що на чотири воеводства – Львівське, Станіславське, Тернопільське і Волинське припадало тільки 16,6 % промислових підприємств і 9,8 % робітників [5, с.32].

В аграрній політиці урядові кола Польщі проводили рішучий курс на колонізацію східних територій. За аграрною реформою від 15 липня 1920 р. та законом про військову колонізацію від 17 грудня 1920 р., для зміцнення своєї присутності на східних кордонах польський уряд розгорнув переселення в Галичину і Волинь переважно поляків, котрі проживали у західних воеводствах. Незважаючи на те, що ці території були одними з найбільш густозаселених сільськогосподарських районів Європи, колоністи одержали величезні наділи найкращих земель і щедрі фінансові субсидії.

За законом 1925 р. про парцеляцію великих маєтків понад 800 тис. га земель і лісів було розподілено між поляками, насамперед осадниками – колишніми офіцерами та вояками польської армії, службовцями лісового господарства. Вони розглядалися як опора влади в боротьбі з національно–визвольним рухом, що значно активізувався. Ті, хто не бажав займатися сільським господарством, діставали посади сільських поліцаїв, поштових і залізничних службовців, дрібних чиновників. За чотири роки кількість організованих військових осадників лише на Волині та в Західній Білорусії досягла 7765 чол., а цивільний «Союз осадників» на всіх західноукраїнських землях налічував 16 тис. членів.

У відповідь на репресивні дії польської влади посилились еміграційні процеси. Із 1925 по 1938 р. із Західної України емігрувало в чужі країни близько 370 тис. чоловік, переважно українці [4, с.267]. Натомість сюди прибували десятки тисяч колоністів, які, як уже говорилося, одержували кращі парцеляції, створювали свої військово–шовіністичні організації на зразок «Центральний союз військових осадників», «Стрілець», будували костьоли, тероризували українське населення. Вже до 1933 р. 200 тис. поляків оселилися в сільських районах Галичини і Волині і 100 тис. у містах (13, арк.32–34).

Дискримінаційна політика польських властей щодо місцевого населення виявилася в намаганні юридично інтегрувати анексовані території в складі своєї держави. Польський уряд заборонив користуватися термінами «Західна Україна» і «Східна Галичина», замість яких для позначення території західноукраїнських земель вводилися назви «Східна Малопольща» або «східні креси», а самих українців стали називати «русинами». «Немає ніякого українського народу, – цинічно заявляв міністр освіти польського уряду С.Грабовський. – Український народ – це вигадка комуністів з про-

пагандистською метою». Далі він підкреслював, що українська проблема в Польщі буде ліквідована впродовж 25 років [1, с.87].

Наступним кроком активної колонізації українських земель став закон від 31 липня 1924 р. про державну мову урядової адміністрації та органів самоврядування, судів і прокуратури. Згідно з цим законом, польська мова визнавалася єдиною, обов'язковою для всіх державних органів та установ самоврядування. Офіційна влада взяла курс на ліквідацію національних шкіл. Так, вже в 1938–1939 навчальному році тільки в Волинському воеводстві нараховувалося 1003 польських шкіл, 9 єврейських, 1 російська і лише 1 українська, і та приватна. А всього кількість українських шкіл у Західній Україні у 1938 р. зменшилася у порівнянні з 1919 р. із 3600 до 139 шкіл (в основному приватних) [13, арк.21– 26].

Для асиміляції українського населення і зміцнення на Західній Україні окупаційного режиму польський уряд використовував римо–католицьку церкву. З цією метою на західноукраїнських землях проводилося широке будівництво костельців та закриття і руйнування православних церков. Разом з тим на відміну від польського політикуму різних політичних течій та ідейних спрямувань, які не відзначалися толерантністю і розглядали Польщу як мононаціональну державу, серед давнього польського населення Східної Галичини та Західної Волині українофобські настрої проявлялися рідко. В багатьох місцевостях західноукраїнських земель поляки і українці жили мирно, спільно господарювали, укладали змішані шлюби.

В умовах соціального гноблення, національної та політичної дискримінації українського населення на окупованих землях демократичні сили Західної України звернулися до випробуваного методу боротьби з окупантами – організації масових національних товариств різного спрямування – від політичних партій, об'єднань, культурно–просвітницьких організацій – до сільськогосподарських товариств. У відповідь на колонізаційно–асиміляторську політику Польщі активізувалися діяльність Української військової організації (УВО), заснованої за ініціативи колишніх старшин Армії УНР – членів Стрілецької ради Є. Коновальця, І. Андруха, В. Кучабського та ін. Її політична програма декларувала завдання здобуття повної незалежності та соборності України, подолання будь–яких проявів як полонофільства, русофільства та й радянофільства. 28 січня – 3 лютого 1929 р. в столиці Австрії Відні відбувся Конгрес представників націоналістичних організацій, який проголосив створення Організації українських націоналістів (ОУН). Участь в Конгресі взяли 30 представників від Української військової організації, Ліги українських націоналістів, Групи української націоналістичної молоді.

Започаткована в прийнятих документах Конгресу політична доктрина ОУН в остаточному вигляді була сформована у програмі схваленій її Великим збором 1939 р. Вона ґрунтувалася на пріоритеті інтересів української нації, створенні української самостійної соборної держави.

Організація українських націоналістів, яка поряд із пропагандою націоналістичної ідеї відстоювала більш радикальні методи боротьби з окупантами – від саботажу до акцій терору проти найбільш реакційних представників влади. ОУН видавала легальні й нелегальні газети і журнали («Розбудова нації», «Сурма», «Юнак»), дотримувалась військових методів керівництва, мала жорстко централізовану структуру. Водночас ОУН не відмовлялася від участі в політичних, економічних, культурно–освітніх об'єднаннях, з метою масового залучення в національно–визвольний рух різних верств західноукраїнського населення.

Українське національно–демократичне об'єднання (УНДО), яке утворилося в 1925 р. в результаті злиття Трудової партії з низкою менших угруповань, у своїй програмі проголошувало політичною метою партії «здобуття соборності і незалежності Української держави». 29 березня 1928 р. голова УНДО Левицький з трибуни польського сейму заявив: «Найвищим святим і непорушним ідеалом нашим є незалежна й соборна Україна, національна держава на всій українській території. Тому–то всі міжнародні акти, якими споконвічні частини української землі – Східна Галичина разом з Лемківщиною, землі Холмщини, Волині, Підляшшя та Полісся – визнані за Польщею,

а саме: мирний договір у Ризі від 18 березня 1921 р. і рішення послів у Парижі від 14 березня 1923 р., як акти, що ігнорують право українського народу на самовизначення, вважаємо неправильними» [9, с.248]. УНДО уявляло майбутній державний устрій України як парламентську демократію західноєвропейського зразка.

Дії польського уряду зустріли організований опір з боку інших українських партій – Української радикальної, Християнсько–суспільної та Української соціал–демократичної, які непохитно і послідовно підтримували гасло самостійності і незалежності України.

Проти польського окупаційного режиму, за возз'єднання Західної України з УРСР виступала Комуністична партія Західної України (КПЗУ). Спочатку вона діяла як крайова автономна організація Компартії Польщі, водночас постійно отримувала допомогу від РКП(б)–КП(б)У. В СРСР були відкриті соціальні школи для західноукраїнських комуністів, діяло західноукраїнське бюро допомоги КПЗУ, видавалась політична преса. Через легальні організації, зокрема Українське селянсько–робітниче об'єднання (Сельроб) їй вдалося на сеймових виборах 1928 р. набрати 320 тис. голосів і здобути 4 депутатських місця у сеймі. Однак, масові репресії, насильницька колективізація та голодомор в УРСР компрометували комуністичні гасла, що призвело до значного зменшення кількісного складу КПЗУ.

На суспільне життя західноукраїнських земель суттєвий вплив мала Українська греко–католицька церква (УГКЦ) у Східній Галичині та православна – у Західній Волині. Вони виступали на підтримку українського національно–визвольного та державного руху.

Польська влада під приводом боротьби з тероризмом постійно посилювала репресії проти українства. Особливого поштовху антиукраїнського протистояння сприяли політичні реалії першої половини та середини 1930–х років, коли до влади у Польщі прийшов мілітаристський режим одноособової влади Ю.Пілсудського. Для боротьби з будь–якими проявами українського опозиційного, а також національно–культурного руху було створено спеціальний військово–поліцейний Корпус охорони пограниччя, що контролював усе життя в межах 50–кілометрової смуги. В середині вересня 1933 р. проти населення 800 західноукраїнських сіл було направлено великі підрозділи поліції і кавалерії, які розпочали каральну акцію, що дістала назву лаціфікації («умиротворення»). Вони розганяли осередки українських громад, руйнували культурно–освітні заклади, православні церкви, конфіскували майно і продукти, фізично розправлялися з тими, хто протестував. Було заарештовано понад 2 тис. українців. Майже кожен третій із них дістав тривалий термін ув'язнення [7, с.136]. І в цей час на теренах Польщі почали створюватися концентраційні табори для політичних в'язнів. Лише в Березі Картузькій 1936 р. перебувало понад 500 чол., у тому числі керівний провід ОУН на чолі із С. Бандерою, засудженим до смерті з наступною зміною на довічне ув'язнення. Репресій зазнали усі українські політичні партії, об'єднання національно–демократичного та комуністичного спрямування [14, с.112–113]. Незважаючи на це, карально–репресивні заходи не зменшили напруження польсько–українського протистояння, а лише посилили антипольські настрої серед українського населення.

Політику колоніального грабунку і денаціоналізації населення інших західноукраїнських земель проводила й Румунія. Включення Бессарабії та Буковини до складу Румунії стало наслідком політики держав Антанти, закріпленою Сен–Жерменською угодою 1919 р., яка не мала жодних юридичних та історичних підстав. Як справедливо зауважив В. Фісанов, «одним з важливих моментів, який прискорив визнання союзниками прав Румунії на Бессарабію та всю Буковину, був розгром у 1920 р. білого руху на півдні Росії й необхідність у зв'язку з цим створення санітарного кордону проти більшовиків» [12, с.11–12]. Щодо власне Румунії, то тут, на думку дослідника, мало місце намагання забезпечити своє майбутнє існування не тільки перед більшовицькою загрозою, а й перед можливістю постанови незалежності України, шляхом внутрішньої уніфікації й румунізації інших етнічних груп, зокрема українців.

За офіційною статистикою на території румунської держави проживало близько 790 тис. українців. Більшість вітчизняних істориків із застереженням ставляться

до результатів румунського перепису населення 1930 р. Так, Г. Кожоленко вважає, що румунська влада свідомо вдалася до фальсифікації результатів перепису, адже національність визначалася за конфесійною приналежністю. В зв'язку з цим усіх православних записували як румунів, а представників інших конфесій відносили до різних етнічних груп. Тому значна кількість українців була зарахована до титульної нації. Такі маніпуляції, наголошує дослідник, дали підстави говорити, що румуни складають на Буковині 31,5%, а українці – 49,4% населення краю. Насправді ж українське населення складало більше 60%, румуни – близько 10%, а 30% – представники інших етносів (євреї, німці, молдави, поляки та ін.) [6,с.48].

Румунська влада, як і польська, також заселяла край своїми колоністами, відбираючи найродючіші землі у корінного населення. Колонізація на Буковині здійснювалася двома шляхами: наділення землею румунських цивільних та військових чиновників і переселення румунських селян на Буковину. Кожен поселенець одержував по 4,5 га орної землі, 0,5 га площі для забудови і саду і 1 га випасів. Крім того, у кожному селі виділялося 4 га для будівництва румунської школи та 6 га для священнослужителя і так званого національного дому. Всього на Буковину у 1920–х роках було переселено близько 2 тис. Колоністів [43,арк.16].

Дискримінаційна політика румунських властей поширювалася на всю економіку краю, який розглядався як сировинний придаток держави. Так, державні інвестиції тут були значно менші, ніж у інших провінціях Румунії. На українських землях демонтувалося обладнання промислових підприємств і разом з транспортними засобами вивозилось до Румунії. Внаслідок цього вже в перші роки окупації близько третини працездатного населення потерпало від безробіття, а 48% промислових підприємств перетворились на ремісничі майстерні з одним–двома працюючими. В середині 1930–х років в краї діяло лише 9% промислових підприємств, які випускали 5% вартості всієї продукції Румунії [13,арк.18].

Українське населення Буковини протягом 1918–1940 рр. зазнавало постійного асиміляційного тиску з боку Румунії і відчувало на собі негативні наслідки державної політики, яка спрямовувалась на реалізацію ідеї «Великої Румунії». Якщо до 1914 р. на Буковині діяло 218 українських шкіл, то до 1940 р. тут не залишилося жодного українського навчального закладу.

Незважаючи на те, що в 1920–х рр. у Румунії було запроваджено обов'язкову 7–річну освіту, число неписьмених у Північній Буковині сягало 80%, тоді як в цілому по Румунії – 34,4% [5,с.224–226]. Як відзначають сучасні історики «на українців румунська влада дивилася як на громадян румунського походження, які забули свою рідну мову. Навіть українські назви місцевості було замінено румунськими, щоб таким чином зовсім заперечити український характер краю, а Буковину перетворили в звичайну румунську провінцію» [3,с.260]. Окупаційна влада ставила собі за мету якнайшвидше інтегрувати до складу Румунії етнічні українські землі, а українське населення цих земель позбавити національної ідентичності.

Не відзначалося толерантністю ставлення румунського мілітарного режиму до представників інших національностей. Фактично впродовж 1920–х років припинили діяльність нечисленні польські школи та інші культурно–освітні установи, поляки були змушені віддати дітей до румунських шкіл, було румунізовано Чернівецький університет.

Багато подібного в політиці щодо українців простежується і в Чехословаччині, до складу якої в 1919 р. відійшли українські території Закарпаття. Для Чехословаччини Закарпаття було внутрішньою провінцією, так само як Східна Галичина і Волинь для Польщі, Буковина для Румунії. Власті унікали навіть назви Закарпатська Україна, називаючи її «Підкарпатською Руссю», а жителів краю іменували «русинами» [2,с.233–260]. Після Мюнхенської змови (30 вересня 1938 р.) за участю керівників ряду європейських країн і Німеччини, чехословацький уряд пішов на поступки у питанні української автономії і проголосив 10 жовтня 1938 р. про те, що Чехословаччина стає федерацією народів: чехів, словаків та українців. Наступного дня уряд Праги офіційно надав Прикарпатській Україні автономію. З проголошенням автономії Карпатської

України українська карта в руках Гітлера стає справжнім козирем і засобом тиску й шантажу у стосунках як з потенційними противниками, так і майбутніми союзниками, в першу чергу Угорщиною. Партійно–державне керівництво СРСР теж досить нервово реагувало на утворення і зміцнення Карпатської України, яка могла стати прикладом у боротьбі всього українського народу за незалежність.

1 березня 1939 р Гітлер ліквідував Чехословацьку Федерацію, створивши маріонеткову Словацьку державу, й дав згоду своєму союзникові – Угорщині на захоплення Карпатської України. В ніч на 15 березня 1939 р. угорська армія розпочала агресію проти незалежної Карпатської України, для жителів якої Друга світова війна розпочалася на півроку раніше, ніж для інших. В той же день сейм Карпатської України проголосив державну незалежність і прийняв рішення про створення власної регулярної армії, ядром якої стала Карпатська Січ – напіввійськова організація, сформована з місцевих українських патріотів, в тому числі й оунівців, що налічувала від 10 до 15 тис. чоловік. Проте вона не могла протистояти добре озброєній та чисельно переважаючій армії агресора. Після запеклих боїв збройні формування Карпатської України були розгромлені, а сама вона через кілька днів перестала існувати.

Незважаючи на поразку, Карпатська Україна стала ключовим моментом закарпатської історії ХХ століття. Саме від неї розпочався відлік нового державного статусу Закарпаття – від «нічийної землі» в центрі Європи, за який боролися то Угорщина, то Чехословаччина, до логічного возз'єднання з іншими українськими землями. Карпатська Україна вже самою своєю появою змусила Сталіна долучити до своїх загарбницьких планів і цей бунтівний шматок далекої карпатської землі, аби не мати в майбутньому гострих проблем через українське питання, яке вкотре постало.

Національний гніт на окупованих Польщею, Румунією і Чехословаччиною українських землях, не тільки не зміцнив внутрішнє становище цих держав, але й вкрай загострив соціальні та національні суперечності в них. Більше того, таке загострення, ігнорування інтересів корінного населення краю, насадження: національної ворожнечі, поставило урядові кола Польщі і Чехословаччини перед дилемою втрати своєї державності, показало їх слабкість перед загрозою гітлерівського нашествия.

Список використаних джерел

1. Боротьба за возз'єднання Західної України з Українською РСР. 1917 – 1939: зб. док. і мат. – К.: Наукова думка, 1979. – 448 с.
2. Закарпаття в етнополітичному вимірі / М. Панчук, В.Войналович та ін. – К.: УПЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 2008. – 682 с.
3. Історія України та її державності / за ред. Л.Є. Лещинського. – 3–е вид., перероб. і доп. – Львів: Бес–кид Біт, 2005. – 368 с.
4. Калакура О.Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у ХХ столітті. – К.: Знання, 2007. – 508 с.
5. Ковальчук Г.І. Економічний розвиток західноукраїнських земель. – К.: Наукова думка, 1988. – 342 с.
6. Кожоленко Г. Населення Буковини у ХІХ – 40–х рр. ХХ ст. // 1939 рік в історичній долі України і українців: матеріали Міжнародної наукової конференції 23–24 вересня 1999 р. – Львів, 2001. – С. 46–54
7. Кучутяк М. Галичина: сторінки історії: нарис суспільно–політичного руху (ХІХ – 1939 рр.). – Івано–Франківськ, 1993. – 172 с.
8. Кучерпа М. Національна політика Другої Речі Посполитої щодо українців (1919– 1939). – Луцьк: Вежа, 1997. – 264 с.
9. Національні процеси в Україні: історія і сучасність: документи і матеріали: довідник: у 2 ч / Упоряд. О.І. Кресіна, В.Ф. Панібудьласка. – К.: Вища школа, 1997. – Ч. 2. – 704 с.
10. Сергійчук В. Етнічні межі і державний кордон України. – Тернопіль: Тернопіль, 1996 – 184 с.
11. Сливка Ю.Ю. Західна Україна в реакційній політиці польської та української буржуазії. – К.: Наукова думка, 1985. – 271 с.

12. Фісанов В.П. На перехрестях думок і дій: українці Буковини у пошуках європейської автентичності // Буковина 1918 – 1940 рр.: зовнішні впливи та внутрішній розвиток: (матеріали і документи) / Упоряд. та ред. С.Д. Осадчука. – Чернівці, 2005 – 348 с.

13. Центральний державний архів громадянських об'єднань України. – Ф.1. – Оп. 20. – Спр. 7379

14. Швагуляк М. «Пацифікація»: польська репресивна акція у Галичині у 1930 р. – Львів, 1993. – 52 с.

Сорока Ю.М. Население западноукраинских земель в геополитических и этносоциальных измерениях в 1920-х – 1930-х годах

Анализируется положение население западноукраинских земель в междувоенный период.

Ключевые слова: население, западноукраинские земли, полонизация, румынизация, ассимиляция, национальное самосознание.

Soroka, Y.M. The population of the Western Ukrainian lands from the geopolitical, ethnic and social perspect in 1920th – 1930th

The condition of the population of Western Ukraine during the period between World War I and World War II is analyzed in the article.

Key words: population, the lands of Western Ukraine, Polonization, Romanization, assimilation, national identity.